

<https://doi.org/10.62837/2025.1.231>

VƏFA AKIF QIZI HACIYEVA

Azərbaycan Tibb Universiteti

vafa.haciyeva80@gmail.com

TERMINOLOJİ SINONİMLİK VƏ ONUN LİŦVİSTİK MƏHİYYƏTİ XÜLASƏ

Terminoloji sinonimlik müasir linqvistikanın aktual problemlərindən biri olub, elmi-texniki terminologiyanın inkişafı ilə daha da əhəmiyyət qazanmışdır. Bu tədqiqatda terminoloji sinonimlərin yaranma səbəbləri, onların dil sistemində rolu və istifadəsi araşdırılmışdır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, terminoloji sinonimlər mütləq və nisbi olmaqla iki əsas qrupa bölünür. Mütləq sinonimlər tamamilə eyni məna daşıyan terminlərdən ibarət olduğu halda, nisbi sinonimlər müəyyən kontekstdə fərqli mənalar ifadə edə bilər. Müxtəlif dillərdən alınmalar, texnoloji inkişaf və beynəlxalq elmi əlaqələr terminoloji sinonimlərin yaranmasında mühüm rol oynayır. Terminoloji sistemlərin sabitliyi və elmi ünsiyyətin dəqiqliyi baxımından sinonimlərin istifadəsi ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bəzi alimlər sinonimliyi terminoloji sistem üçün arzuolunmaz hesab etsələr də, digərləri onun qaçılmaz bir fenomen olduğunu vurğulayırlar. Terminoloji sinonimlər bir tərəfdən elmi biliklərin geniş yayılmasına kömək etsə də, digər tərəfdən, informasiyanın dəqiqliyini və standartlaşdırılmasını çətinləşdirir. Araşdırmada Azərbaycan, rus və ingilis dillərində terminoloji sinonimlərin təsnifatı və istifadəsi müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur. Məlum olmuşdur ki, ingilis dilində sinonimlər əsasən alınma və kalka terminlər əsasında formalaşır, rus və Azərbaycan dillərində isə həm daxili, həm də xarici mənşəli sinonimlər geniş yayılmışdır. Müasir texnologiyalar və qlobal elmi əlaqələr yeni terminoloji vahidlərin meydana çıxmasına və sinonimik sıraların formalaşmasına səbəb olur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, terminoloji sinonimlərin normativləşdirilməsi və standartlaşdırılması elmi-texniki ünsiyyətin effektivliyini artırmaq üçün vacibdir. Buna baxmayaraq, tam sinonimiyaya nadir hallarda rast gəlinir və terminlərin mənası kontekstdən asılı olaraq dəyişə bilər. Terminoloji sinonimlərin struktur-semantik və funksional-pragmatik xüsusiyyətlərinin dərin təhlili onların elmi və praktiki əhəmiyyətini daha yaxşı anlamağa imkan verir. Tədqiqat göstərir ki, sinonimlərin istifadəsi müəyyən sahələrdə dilin inkişafına müsbət təsir göstərir, lakin elmi mətnlərin dəqiqliyini qorumaq üçün onların istifadəsi balanslı şəkildə tənzimlənməlidir. Terminoloji sinonimlik linqvistik baxımdan həm dil sisteminin zənginləşməsi, həm də elmi kommunikasiyanın çətinləşməsi ilə əlaqəlidir. Nəticə etibarilə, elmi-texniki terminologiyada sinonimlərin istifadəsi və onların normativləşdirilməsi gələcək tədqiqatlar üçün mühüm mövzulardan biri olaraq qalmaqdadır.

Açar sözlər: sinonimlik, terminologiya, linqvistik təhlil, elmi kommunikasiya, müxtəlif sistemli dillər.

ГАДЖИЕВА ВАФА АКИФ

**ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ СИНОНИМИЯ И ЕЁ
ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ
РЕЗЮМЕ**

Терминологическая синонимия является одной из актуальных проблем современной лингвистики и приобретает всё большее значение в связи с развитием научно-технической терминологии. В данном исследовании рассматриваются причины возникновения терминологических синонимов, их роль в языковой системе и особенности употребления. В ходе исследования установлено, что терминологические синонимы подразделяются на две основные группы: абсолютные и относительные. Абсолютные синонимы представляют собой термины с идентичным значением, в то время как относительные синонимы могут выражать различные оттенки смысла в зависимости от контекста. Важную роль в формировании терминологической синонимии играют заимствования из различных языков, технологический прогресс и международные научные связи. Существуют разные подходы к использованию синонимов в терминологических системах с точки зрения их стабильности и точности научной коммуникации. Некоторые учёные считают синонимию нежелательным явлением в терминологии, тогда как другие рассматривают её как неизбежный феномен. Терминологические синонимы, с одной стороны, способствуют распространению научных знаний, но, с другой стороны, усложняют точность передачи информации и её стандартизацию. В исследовании проведён сравнительный анализ классификации и использования терминологических синонимов в азербайджанском, русском и английском языках. Выявлено, что в английском языке синонимы формируются преимущественно за счёт заимствований и калькирования, в то время как в русском и азербайджанском языках широко распространены как внутренние, так и внешние заимствованные синонимы. Современные технологии и глобальные научные связи способствуют появлению новых терминологических единиц и формированию синонимических рядов. Результаты исследования показывают, что нормализация и стандартизация терминологических синонимов имеют важное значение для повышения эффективности научно-технической коммуникации. Однако полная синонимия встречается крайне редко, а значение терминов может варьироваться в зависимости от контекста. Глубокий анализ структурно-семантических и функционально-прагматических характеристик терминологических синонимов позволяет лучше понять их

научное и практическое значение. Исследование показывает, что использование синонимов оказывает положительное влияние на развитие языка в определённых областях, однако их употребление должно регулироваться таким образом, чтобы сохранять точность научных текстов. С точки зрения лингвистики терминологическая синонимия связана как с обогащением языковой системы, так и с усложнением научной коммуникации. В конечном итоге, использование терминологических синонимов и их нормализация остаются важными темами для дальнейших исследований в области научно-технической терминологии.

Ключевые слова: синонимия, терминология, лингвистический анализ, научная коммуникация, разнотипные языки.

Hajiyeva Vafa Akif

Terminological Synonymy and Its Linguistic Essence

Abstract

Terminological synonymy is one of the pressing issues in modern linguistics, gaining increasing significance with the development of scientific and technical terminology. This study examines the causes of terminological synonym formation, their role in the linguistic system, and their usage features. The research findings indicate that terminological synonyms can be categorized into two main groups: absolute and relative. Absolute synonyms are terms with identical meanings, whereas relative synonyms can convey different shades of meaning depending on the context. Borrowings from various languages, technological progress, and international scientific interactions play a crucial role in the formation of terminological synonymy. Different approaches exist regarding the use of synonyms in terminological systems in terms of their stability and the precision of scientific communication. Some scholars consider synonymy an undesirable phenomenon in terminology, while others regard it as an inevitable occurrence. On the one hand, terminological synonyms contribute to the dissemination of scientific knowledge, but on the other hand, they complicate the precision of information transmission and its standardization. This study presents a comparative analysis of the classification and usage of terminological synonyms in Azerbaijani, Russian, and English. It has been revealed that in English, synonyms are primarily formed through borrowings and calques, whereas in Russian and Azerbaijani, both internal and external borrowed synonyms are widespread. Modern technologies and global scientific interactions facilitate the emergence of new terminological units and the formation of synonymic series. The study's results indicate that the normalization and standardization of terminological synonyms are essential for enhancing the effectiveness of scientific and technical communication. However, complete synonymy is rarely encountered, and the meaning of terms can vary depending on the context. A thorough analysis of the structural-semantic and functional-pragmatic characteristics of terminological

synonyms allows for a better understanding of their scientific and practical significance. The research demonstrates that the use of synonyms positively influences language development in certain fields; however, their application should be regulated to maintain the accuracy of scientific texts. From a linguistic perspective, terminological synonymy is associated both with the enrichment of the language system and with the complexity of scientific communication. Ultimately, the use and normalization of terminological synonyms remain key topics for further research in the field of scientific and technical terminology.

Keywords: synonymy, terminology, linguistic analysis, scientific communication, typologically different languages.

Giriş. Sinonimlik hər hansı bir dilin təkamülündə mühüm rol oynayan və onun müxtəlif alt sistemlərində, xüsusilə terminologiyada ayrılmaz bir element kimi çıxış edən dil hadisəsidir. Terminlər arasında sinonimlik məsələsi dilçiliyin mühüm problemlərindən biri olaraq qalmaqda davam edir.

Müasir elmi-texniki terminologiyada sinonimlərin sayının davamlı artması texnoloji inkişafa və yeni anlayışların ortaya çıxmasına birbaşa bağlıdır. Terminoloji sistemin dinamik dəyişməsi bu problemin aktuallığını artırır, çünki yeni terminlər yaranır, mövcud terminlər isə semantik cəhətdən genişlənir və ya yeni mənalar qazanır. Bu proses həm elmi biliklərin dəqiq ifadə edilməsinə, həm də müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislər arasında ünsiyyətin çətinləşməsinə səbəb olur.

Elmi nəşrlərin və terminoloji bazaların nəzəri təhlili göstərir ki, terminlərdə sinonimliyin mövcudluğu elmi ifadələrin dəqiqliyi və standartlaşdırılması baxımından ciddi müzakirələrə səbəb olur. Alimlərin fikrincə, terminlərin bir mənalı olması elmi və texniki sahələrdə informasiyanın aydın və anlaşılan şəkildə ötürülməsini təmin edir. Sinonimlərin olmaması mətnlərin işlənməsini asanlaşdırır və məlumatın dəqiq qavranmasına töhfə verir.

Bununla belə, terminologiyada sinonimlik fenomenini tamamilə inkar etmək olmaz. Terminlərin müxtəlif sahələrdə işlənmə xüsusiyyətləri, texnologiyaların global təsiri və beynəlxalq elmi əlaqələr terminoloji sinonimlərin yaranmasını qaçılmaz edir. Buna görə də, müasir terminologiyada sinonimlik problemi həm dilçilik tədqiqatları, həm də elmi kommunikasiyanın effektivliyi baxımından aktuallığını qoruyur.

Metod və materiallar. Bu tədqiqatın metodoloji əsasını terminoloji sinonimlik fenomeninin struktur-semantik və funksional-pragmatik təhlili təşkil edir. Araşdırmada əsasən müqayisəli-lingvistik, deskriptiv və semantik təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Müasir dilçilikdə qəbul edilən nəzəri yanaşmalara əsaslanaraq, terminoloji sinonimlərin təsnifatı və onların müxtəlif dillərdə işlənmə xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda, müxtəlif elm

sahələrində aid terminoloji bazalardan istifadə edilərək sinonimik sıraların yaranma mexanizmləri və onların terminoloji sistemlərdə rolu müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın material bazasını Azərbaycan, rus və ingilis dillərində terminoloji lüğətlər, elmi məqalələr və texniki sənədlər təşkil edir. Müxtəlif sahələr üzrə (mühəndislik, tibb, informasiya texnologiyaları və s.) geniş istifadə olunan terminlər analiz edilmiş, onların semantik uyğunluğu və istifadə tezliyi müəyyən olunmuşdur. Həmçinin, dilçilərin və terminoloqların əsərlərinə istinad edilərək sinonim terminlərin normativlik səviyyəsi və standartlaşdırma problemləri qiymətləndirilmişdir.

Terminoloji sinonimlik məsələsinə dilçilikdə mövcud yanaşmalar.

Terminoloji sinonimlik fenomeni linqvistika sahəsində kifayət qədər işlənilməməsinə baxmayaraq, aktual bir mövzu olaraq qalır. Müasir linqvistikada terminologiyada sinonimlik ilə bağlı müxtəlif baxışlar mövcuddur. Bəzi alimlər, məsələn, E.İ.Tolikina, A.B.Buşev terminoloji sinonimliknin mövcudluğunu tamamilə inkar edirlər [9; 7]. E.İ.Tolikina hesab edir ki, *“elmi-texniki dil emosional olmamalıdır və yaxın mənalı terminlər yalnız dubletlər kimi qəbul edilməli, sinonim hesab edilməməlidir. Terminoloji sinonimliyi ümumi dil sinonimliyindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət semantik komponentin olmamasıdır”* [9, s.65]. Bu baxımdan terminoloji sinonimlər eyni anlayışı və ya obyektə ifadə etsələr də, onların müxtəlifliyini deyil, eyni hadisəni fərqli baxış bucağından işıqlandırdıqlarını söyləmək olar.

V.G.Qak isə yalnız terminlərin variantları haqqında danışır [8]. Dünya dilçiliyinə gəlincə, S.Lobner həm tam, həm də nisbi sinonimlər haqqında bəhs edir [6]. Tam sinonimlikdə terminlərin bütün semantik komponentləri eyni olduğu halda, nisbi sinonimlikdə onların yalnız müəyyən hissəsi və müxtəlif dərəcədə üst-üstə düşdüyü qeyd edilir.

C.Filipek və F.Sermak vurğulayırlar ki, sinonimlərin oxşarlıq dərəcəsini müəyyən edərkən iki aspekt nəzərə alınmalıdır: məzmun və sinonimlərin yayılma səviyyəsi [5]. Əgər sinonimlər həm məzmun, həm də yayılma baxımından tamamilə eynidirsə, bu, tam (və ya "dəqiq") sinonimiya adlanır. Digər bütün hallarda isə qismən (və ya "sərbəst") sinonimlər mövcud olur.

Azərbaycan dilçiliyində sinonimlər və onların müxtəlif tipləri ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur. Müasir Azərbaycan dilinin leksik tərkibini araşdıran dilçi alimlərin eyni və yaxın mənalı sözlər haqqında irəli sürdüyü fikirləri müqayisə etdikdə bir sıra nəzərəçarpan məqamlar ortaya çıxır. B. Çobanzadə ümumiyyətlə sözlər arasında məna dəyişməsinə üç əsas qrupa ayırmışdır: mənanın genişlənməsi, mənanın daralması və mənanın intiqalı [3, s.186-188]. Adlandırılmalarından da göründüyü kimi, bu bölgülərə aid sözlər bir-birini əvəz edə bilən terminlər kimi işləyə bilər. Məsələn, mənanın genişlənməsi sinonim sırasına daxil olan arslan-cəsur, tülkü-hiyləgər kimi sözlərlə ifadə edilir, mənanın daralması isə göy-tanrı, qara-yer kimi nümunələrlə göstərilir. B.Çobanzadə mənanın intiqalı prosesində yersiz söz

bolğunun meydana gəldiyini və bunun dubletlər və ya paralelizmlər kimi qiymətləndirilə biləcəyini vurğulasa da, təqdim olunan nümunələrdən aydın olur ki, bu bölgü daxilində həm dubletlər (səma-asıman-göy, siyah-qara), həm də sinonimik sıralar təşkil edə bilən sözlər (dərya-dəniz-bəhr, kişi-insan-adam) mövcuddur.

Azərbaycan dilçiliyində sinonim anlayışı ilk dəfə S.Cəfərov tərəfindən tədqiq olunmuş və işlənmə üsullarına görə dörd əsas qrupa bölünmüşdür [1, s.31-44]: 1) Eyni anlayışı ifadə edənlər (*qolbağı — bilərzik*), 2) Bir anlayışın çox yaxın mənalərini bildirənlər (*gözl — göyçək*), 3) Bir anlayışın nisbətən uzaq mənalərini ifadə edənlər (*hündür — uzun*), 4) Mənaca yaxın olan sinonimlər (*çörək — lavaş — fətir*).

S.Cəfərovun 2007-ci ildə çap olunmuş təkmilləşdirilmiş əsərində dubletlərdən ayrıca bəhs edir və onları eyni mənanı ifadə edən sözlər kimi təqdim edir. Müəllif qeyd edir ki, bəzi dubletlər mənşə baxımından fərqlidir (universitet-darülfünun, eynək-çeşmək, ağ-bəyaz, bahar-yaz), bəziləri isə arxaikləşmiş sözlərdir (ayaq-qədəm, aydır-deyir, nəsnə-şey). Müxtəlif mətn və kontekstlərdə bu sözlər neytral istifadə edilir və bir-birini əvəz edə bilər.

Mütləq və nisbi sinonimlər haqqında məlumat verilsə də, mütləq sinonimlər əsl sinonimlər kimi nəzərdə tutulur, nisbi sinonimlər isə əsasən üslubi sinonimlər çərçivəsində təqdim edilir. Bu çərçivədə sadəlik-adilik, mayası-duzu kimi bədii nümunələr verilir. Bundan əlavə, mənaca yaxın, lakin tam sinonim olmayan sözlər də tədqiq edilir ki, bu da kvazisinonimlərə uyğun gəlir: daş-qaya, ev-imarət-saray [2, s.27-35].

Terminologiyada sinonimlərin yaranması təbii bir prosesdir. Sinonimik sıraya daxil olan leksik vahidlər arasından zamanla üstünlük bir sözə verilir və həmin söz gələcəkdə yeganə termin kimi istifadə edilir.

Məlumdur ki, termin bir mənalıdır və müəyyən bir terminoloji sistem çərçivəsində konkret bir obyekt və ya hadisəni ifadə edir. Sinonim də eyni anlayışı ifadə edir, lakin fərqli bir detallı ön plana çıxarır. "*Terminlərin sinonimiyasını araşdırarkən onların semantik fərqlərini, eləcə də struktur baxımından eyni olub-olmamalarını nəzərə almaq vacibdir*" [7, s.33].

Alimlərin fikirlərinə əsaslanaraq, semantik uyğunluq dərəcəsinə görə sinonimləri iki qrupa ayırmaq mümkündür: mütləq sinonimlər – tamamilə eyni mənaya və istifadəyə malik terminlər və nisbi sinonimlər.

Müxtəlif sistemli dillərdə terminoloji sinonimlik. Qeyd edildiyi kimi, mütləq sinonimlər arasında emosional-ekspressiv və üslubi çalarlar mövcud olmur. İngilis dilində mütləq sinonimlər əsasən alınmalar, kalkalar və ana dil əsasında formalaşmış terminlərdir. Məsələn, ingilis dilində: cloud chamber — Wilson chamber (Vilson kamerası), gas-cleaning system — gas scrubber (qaz təmizləmə cihazı), phase splitter — phase separator (fazabölücü), forevacuum — initial vacuum (ilkin vakuum),

induced potential — induced polarization, overvoltage polarization (induksiya edilmiş potensial), ring, circle, cycle (dairə) və s.

Mütləq sinonimlərin böyük bir hissəsi ingilis dilinin iki müstəqil inkişaf edən və yeni leksik vahidlərlə zənginləşən variantlarının – Britaniya İngiliscəsi (British English) və Amerika İngiliscəsinin (American English) – qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. Məsələn:

(BE) anode — (AE) plate (anod),

(BE) valency — (AE) valence (valentlik),

(BE) labelling — (AE) tagging (radioaktiv izotoplarla işarələmə) və s.

Müəyyən bir termin seçimi əsasən istifadə olunan ölkədən asılıdır və bəzi hallarda hər iki ölkədə işlənən terminlər paralel olaraq istifadə edilə bilər.

İngilis dilində olduğu kimi, rus və Azərbaycan dillərində də mütləq sinonimlər əsasən mənşəyinə görə fərqlənir (əslə yerli olan və ya alınma terminlər). Məsələn, rus dilində aşağıdakı mütləq sinonimlər mövcuddur:

установка — монтаж (quraşdırma),

гибридный — смешанный (hibrid — qarışıq),

двигатель — мотор (mühərrik),

данные — информация (məlumat),

устройство — прибор (qurğu — cihaz),

диаграмма — схема (diagram — sxem),

Рентгеновы лучи — X-лучи (rentgen şüaları — X-şüaları),

отравление — интоксикация (zəhərlənmə — intoksikasiya),

абсорбер — поглотитель (absorber — uducu).

Azərbaycan dilində isə aşağıdakı mütləq sinonimlərə rast gəlinir:

quraşdırma — montaj

dəyişkən — variativ

xəritə — sxem

zəhərlənmə — intoksikasiya

hesabat — məlumat

Bu sinonimik sıranı təhlil edərkən demək olar ki, iki sinonimdən hansına üstünlük veriləcəyi, əsasən, həmin sözün digər elmi-texniki terminlərin və termin birləşmələrinin formalaşmasına nə dərəcədə təsir etməsindən asılıdır. Çünki bu terminlər texniki ədəbiyyatda aktiv şəkildə istifadə edilir. Məsələn, Azərbaycan dilində:

oksidləşmək — paslanmaq

oksidləşmə — paslanma

dəmir oksidləşdi — dəmir paslandı

metalın oksidləşməsi — metalın paslanması

Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, mütləq sinonimlər çox nadir hallarda rast gəlinir və əsasən elmi terminologiya sahəsində mövcuddur. Bununla belə, tam

sinonimiya hər zaman konkret kontekstlə məhdudlaşır və yalnız xüsusi hallarda sinonimlər bütün kontekstlərdə bir-birini tam əvəz edə bilər. *“Beləliklə, deyə bilərik ki, semasiologiyada sinonimlik adı altında öyrənilən dubletlər əslində “yaxın mənalı” sözlər qrupuna aid edilə bilməz. Mütləq və nisbi sinonimlər sinonimik cərgəni təşkil edən xalis “yaxın mənalı” sözlər qrupu olaraq bu bəhsin əsas predmeti olur. Üslubi (və kontekstual) və ideoqrafik (və ya kvazisinonim) sinonimlər isə həmin “yaxın mənalı” sözlərin əsasında müəyyənləşdiyinə görə onları da sinonimliyin təsnifi prinsiplərindən kənar tutmaq olmaz”* [4, s.424]

Tədqiqatımız göstərir ki, terminologiyada sinonim seçərkən əsas diqqət sinonimin digər terminlərlə formal və semantik əlaqəsinə, terminoloji sistemlərin beynəlxalq xarakterinə, sinonimin müəyyən sahədəki yayılma səviyyəsinə və sabitliyinə yönəldilməlidir. Elmi-texniki dillər – həm rus, həm də Azərbaycan dili – ingilis və digər Avropa dillərindən alınmış terminlər olmadan təsəvvür edilə bilməz. Məsələn: metal, aparat, reaktor, beton, detal və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi-texniki terminlərin formal strukturlarının qısaldılması həm ingilis, həm də rus və Azərbaycan dillərində mütləq sinonimlərin artmasına səbəb olur.

Məsələn, ingilis dilində:

PLO — pipeline oil (boru kəməri nefti),

NLG — natural gas liquids (sıxılmış qaz),

PAM — polyacrylamide (poliakrilamid),

FMS — flexible manufacturing system (çevik istehsal sistemi),

CAD — computer-aided designing (avtomatlaşdırılmış layihələndirmə),

CAM — computer-aided manufacturing (istehsalın avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi).

Rus dilində:

ГПС — Гибкая производственная система (çevik istehsal sistemi),

ЧПУ — Числовое программное управление (rəqəmsal proqram idarəetməsi),

ГПЯ — Гибкая производственная ячейка (çevik istehsal vahidi).

Azərbaycan dilində:

AES — Atom Elektrik Stansiyası,

MMC — Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət,

ASC — Açıq Səhmdar Cəmiyyəti,

BT — Beynəlxalq Təşkilat,

IT — İnformasiya Texnologiyaları.

Nisbi sinonimlər, məna baxımından müəyyən dərəcədə oxşar olan terminlərdir, lakin onların yalnız ayrı-ayrı leksik-semantik mənaları eynidir. Nisbi sinonimlər analiz etdiyimiz dillərdə daha çox yayılmışdır.

Məsələn, ingilis dilində “complex” (mürəkkəb) sözünün bir neçə nisbi sinonimi mövcuddur:

composite (curve) – mürəkkəb əyri,
sophisticated (theory) – mürəkkəb nəzəriyyə,
elaborate (design) – mürəkkəb dizayn,
troublesome (hole) – mürəkkəb quyu.

Bu nümunələr göstərir ki, nisbi sinonimlər bir-birini tam əvəz edə bilmir və onların istifadəsi konkret kontekstdən asılıdır.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, Azərbaycan və rus terminologiyasında semantik-üslubi sinonimiyaya rast gəlinir. Bu sinonimlər mənalardakı üslubi çalarlarla bir-birindən fərqlənir. Məsələn, “neft” sözünün aşağıdakı sinonimləri mövcuddur:

malt, petrol, qara qızıl, yer yağı, yerin qanı.

Bu sinonimik sıra eyni anlayışı ifadə etsə də, birincisi, emosional çaları, ikincisi isə işlənmə dərəcəsi baxımından fərqlənir. Əgər “neft” və “petrol” terminləri texniki kontekstdə geniş istifadə olunursa, “malt” köhnəlmiş termin hesab olunur və əsasən qatranlı, qara nefti ifadə etmək üçün işlədilir. “Qara qızıl, yer yağı, yerin qanı” ifadələri isə daha çox bədii ədəbiyyatda istifadə olunur.

Sinonimiyanın inkişafına beynəlxalq əlaqələr də ciddi təsir göstərir və bunun nəticəsində müxtəlif terminoloji vahidlər başqa dillərdən alınır. Məsələn, son dövrlərdə “cihaz” və “qurğu” sözlərinin yerinə “device” (devays) termini işlənir, “parçalanma” termini isə “krekinq” (cracking) kimi istifadəyə keçmişdir. Belə nümunələrin sayı dildə getdikcə artır.

Beləliklə, terminlərin sinonimiyası ilə bağlı linqvistikada davamlı müzakirələr aparılmasına baxmayaraq, onun mövcudluğunu əksər dilçi alimlər qəbul edir. *“Sinonimlər real terminologiya sahəsində istifadə olunmağa davam edir və onların müntəzəm araşdırılması zəruridir”* [7].

Elmi-texniki sahədə terminoloji baza artıq formalaşmışdır, lakin o, yenə də yeni terminlərlə aktiv şəkildə zənginləşməkdədir. Bununla belə, terminoloji sinonimiya rus dilində ingilis və Azərbaycan dillərinə nisbətən daha geniş yayılmışdır. Sinonim əlaqələrin əsas mənbələri daxili terminlər, eləcə də digər dillərdən alınmış terminlərdir.

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərdi ki, terminoloji sinonimlik müasir linqvistikanın aktual problemlərindən biridir. Terminlər arasında sinonimliyin mövcudluğu elmi-texniki ünsiyyətin dəqiqliyinə təsir göstərir və terminoloji sistemlərin sabitliyini çətinləşdirir. Bir tərəfdən, sinonimlərin olması informasiya axınının müxtəlifliyini artırsa da, digər tərəfdən, onların mövcudluğu elmi kommunikasiyada terminoloji uyğunsuzluqlara səbəb ola bilər. Buna görə də, sinonimlərin istifadəsi müəyyən sahələrdə normativləşdirilməli və onların struktur-semantik fərqləri nəzərə alınmalıdır.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, terminoloji sinonimlər mütləq və nisbi olmaqla iki əsas kateqoriyaya ayrılır. Mütləq sinonimlər eyni məna yükünə

malik olub, bir-birini tam əvəz edə bilən terminlərdən ibarətdir. Nisbi sinonimlər isə yalnız müəyyən kontekstlərdə eyni mənanı verə bilən, lakin üslubi və ya semantik çalarlarla fərqlənən terminlərdir. Müxtəlif dillərdə sinonim terminlərin təsnifatı və istifadəsi onların terminoloji sistemlərin spesifik xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır.

Dilçilik tədqiqatları göstərir ki, terminoloji sinonimlərin yaranmasına beynəlxalq əlaqələr, elmi-texniki inkişafa bağlı yeni anlayışların meydana çıxması və müxtəlif dillərdən alınmalar təsir edir. Terminoloji sistemlərin qloballaşması nəticəsində bəzi sinonimik cütlüklər zamanla bir vahidə çevrilir və digər sinonimlər istifadədən çıxır. Bu proses terminlərin standartlaşdırılması üçün vacib olsa da, bəzi sahələrdə dilin dinamik inkişafına mane ola bilər.

Beləliklə, terminoloji sinonimlik elmi kommunikasiya və dilçilik tədqiqatlarında mühüm yer tutur. Sinonimlərin normativləşdirilməsi, onların elmi sahələrdə istifadəsi və standartlaşdırılması ilə bağlı tədqiqatların davam etdirilməsi vacibdir. Müasir terminologiyada sinonimlərin rolu yalnız dilin təkmilləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda elmi biliklərin effektiv şəkildə ötürülməsini və informasiya mübadiləsinin optimallaşdırılmasını təmin edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 1956
2. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili, II hissə, Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007
3. Çobanzadə B. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə, V cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2007
4. Həsənova, N.M. Azərbaycan dilçiliyində sinonimlik məsələsi // Dil və ədəbiyyat, — 2022. № 1(118), — s. 422-425.
5. Filipec, J, Cermak, F. Ceska lexikologie. Praha: Academia (Studie a prace ling-visticke), 1985.
6. Lobner, S. Understanding Semantics. London: Arnold, Hodder Headline Group, 2002.
7. Бушев А.Б. Лингводидактические проблемы терминологии в военном переводе // Терминология и перевод в 21 веке: материалы между-нар. науч. конф. Омск, 2002. С. 30-35.
8. Гак В. Г., Лейчик В.М. Субституция терминов в синтагматическом аспекте // Терминология и культура речи. М., 1981. С. 47-57.
9. Толикина Е.И. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М.: Наука, 1971. С. 57-67.

Rəyçi: professor Z.Ş. Məmmədova